

6. Karakteristikk av dei moderne skandinaviske standardmåla

6.1 Allment

I kap. 5.3 karakteriserte vi øynordisk som konservativt i høve til skandinavisk. Dette inneber då sjølvst at det finst mange innovasjonar i skandinavisk som ikkje i det heile eller berre i svært liten grad finst i øynordisk.

I dette kapitlet skal vi konsentrere oss om standardmåla, dvs. norsk (som altså finst i to "utgåver"), svensk og dansk. I kap. 7 skal vi sjå nærmare på nokre hovudkjennemerke for folkemålet i ulike delar av Skandinavia.

Her følgjer det først eit allment oversyn (kap. 6.1), deretter ein karakteristikk av kvar av dei to hovudgreinene nord- og sørskandinavisk (kap. 6.2) og til slutt ein omtale av kvart av standardmåla (kap. 6.3-6.5). Framstillinga i dette kapitlet pretenderer ikkje å sjå dei skandinaviske måla "utanfrå"; føresetnaden er at lesaren er norsk og kjenner dei norske målformene, som grannemåla så blir sedde i forhold til.

Av same grunn blir heller ikkje dei same fenomena omtala i svensk og dansk. Mellom svensk og norsk finst det ei rad større og mindre skilnader på mange område – fonologi, morfologi, syntaks og leksikon. Mellom nordskandinavisk og sørskandinavisk er det derimot som kjent dei fonologiske skilnadene som dominerer, og spesielt når det gjeld forholdet mellom norsk (bokmål) og dansk er skilnadene så små på andre område at dei kan sjåast på som relativt bagatellmessige. Eg har derfor valt å fokusere einseitig på dei fonologiske skilnadene når det gjeld dansk.

6.1.1. Grafiske og ortografiske særmerke for skandinavisk

Dei fenomena som er omtala her, er slikt som anten er reint grafiske konvensjonar (pkt. 1-4) eller slikt som ikkje (lenger) representerer reelle fonologiske skilnader (men som derimot kan ha gjort det i tidlegare tider: pkt. 5-7). Eit spesielt felt er skrivemåten (omstaving eller ei) av importord (pkt. 8).

Grafiske skilnader som svarar til skilnader i uttalen, er altså *ikkje* omtala her (som t.d. alle *a*-endingane i svensk, mjuke konsonantar i dansk osv.). Dette

fører då til at ein her faktisk kan behandle norsk som eitt språk; etter 1938 finst det nemleg ikkje lenger grafiske skilnader mellom bokmål og nynorsk.³⁷

1. Vokalteikn og diftongar

Alle dei moderne skandinaviske skriftspråka bruker teiknet *å*, som har vore brukt i fleire hundre år i svensk.³⁸ I norsk vart *å* teke i bruk for eldre *aa* i 1917, i dansk i 1948. Svensk *ä* og *ö* svarar reint grafisk til *æ* og *ø* i dansk og norsk (men *æ* er ein mykje "sjeldnare" bokstav på norsk enn *æ* på dansk og (særleg) *ä* på svensk; jf. norsk *gjest/hest*, dansk *gæst/hest*, svensk *gäst/häst*).

Diftongar med fremre sistekomponent blir skrivne med *j* på dansk og svensk, men med *i* og *y* på norsk: *nej*, *böja/bøje/bøye*, *haj/hai*, *soja/soya*. (Dei "norske" skrivemåtane var vanlege i eldre tid på dansk og svensk.)

2. Konsonantteikn

Svensk har ein del (språkhistorisk sett) antikverte skrivemåtar som ikkje (lenger) finst i dansk og norsk, t.d. bokstaven *x* for /ks/ i heimlege ord (t.d. *lax*, *växa*), kombinasjonen *ck* for dansk og norsk *kk* (t.d. *backe*, *tacka*), dessutan *ch* i ordet *och* (= og; men *ock/också* = òg, også).

3. Dobbel : enkel konsonant

Dansk har aldri dobbelkonsonant i utlyd, jf. *kat* – flt. *katte*, *tak*, subst. (= takk), *takke*, inf. Denne regelen gjeld i norsk berre for bokstaven *m*, jf. *dam* – flt. *dammar*. Elles er reglane for enkel- og dobbelskriving av konsonant stort sett like i norsk og dansk.

I svensk er det dels meir dobbelkonsonant enn på norsk (t.d. *att* (= at), *till* (= til), *damm* (= støv), *byggde*, *snällt*), dels mindre (*en man*, flt. *män*). Her er det fleire ortografiske reglar som er ulike:

1. Svensk har oftare dobbelkonsonant i grammatiske ord (*att*, *till*, *skall* osv.).
2. Svensk kan ha dobbel *m* i utlyd for å unngå grafisk forveksling med eit anna ord (jf. *damm* (=støv) : *dam* (=dame)).
3. Svensk har mindre av konsonantforenkling under bøyning (*bygga* – *byggde*, men *känna* – *kände*).

³⁷ Det gjorde det derimot fram til 1938; det var ingen skilnad i uttale mellom *øy* (nyn.) og *øi* (bm.). Før 1917 fanst det derimot mange ortografiske skilnader; t.d. *kalle*, *kjenne*, *menn* (landsmål) *kalde*, *kjende*, *mænd* (riksmål). På det reint ortografiske planet kan ein altså seie at samnorsken blei gjennomført i 1938 (men ikkje på alle andre plan!).

³⁸ Opphavleg er dette teiknet ei tysk "oppfinning" (som ikkje lenger er i bruk på tysk): Ein a med ein liten o oppå.

4. Den "norske" (og svenske) regelen om at *m* ikkje blir fordobla i utlyd, gjeld på svensk også (stort sett) for *n* (*mannen* – *en man*; *vänner* – *en vän*; *kunna* – *kan*).

4. Morfofonemisk : ortofon skrivemåte

Føre bøyingsendinga *t* har all skandinavisk morfofonemisk skrivemåte av *g/k*: dansk/norsk *trykke* – *trykt*, *tryg/trygg* – *trygt*, svensk *trycka* – *tryckt*, *trygg* – *tryggt*. Derimot har svensk ortofon skrivemåte av *d + t*: *röd* – *rött*, *rund* – *runt*, medan dansk og norsk har morfofonemisk skrivemåte her òg:³⁹ *rød/raud* – *rødt/raudt*, *rund* – *rundt*.

Før 1906 hadde svensk også morfofonemisk skrivemåte her (*rödt*, *rundt*; dessutan i partisippformer som "brevet är *kastadt* > *kastat*" (= supinum "hon har *kastat* brevet", supinum blei ikkje endra i 1906).

5. Etymologisk : ortofon skrivemåte

I 1906 forenkla ein skrivemåten av /v/ i svensk:⁴⁰

Før 1906	Etter 1906	Døme
hv-	v-	<i>hvit</i> > <i>vit</i>
-fv-	-v-	<i>hafva</i> > <i>hava</i>
-f	-v	<i>haf</i> > <i>hav</i>

Det er altså den eldre svenske skrivemåten med *f* i utlyd som er bakgrunnen for namneformer som *Lagerlöf* (= /la:gerlø:v/). Denne skrivemåten fanst som kjent også i norrønt, og i nasjonalromantikken tok ein opp namneformer med slik skrivemåte også i norsk: *Alf*, *Olaf*, *Rolf*; jf. "moderne" skrivemåtar som *Alv*, *Olav*, *Rolv*. I dag blir slike namn sjølvstøtt uttala bokstavrett (dvs. som /alf/ eller /alv/ osv.).

Dansk har denne skrivemåten i eitt (høgfrekvent) ord, nemleg i preposisjonen *af*.

6. Skrivning av *g/gj* og *k/kj* føre *e*, *ø*/*ö* og *æ*/*ä*

Dansk og svensk har her "etymologisk" skrivemåte *g* og *k* (som på dansk også er ortofon etter den moderne uttalen), medan norsk bruker *gj* og *kj*; jf. *gøre/göra*, *køre/köra* mot *gjere/gjøre*, *kjøre* (jf. Torp og Vikør 1993:74f). Føre diftongane *ei* og *øy* har derimot også norsk etymologisk skrivemåte: *geit*, *køye*.

³⁹ Om ein tek utgangspunkt i uttalen, burde ein heller seie etymologisk enn morfofonemisk, ettersom *d*-en er såkalla stum på norsk (dvs. bortfallen i uttalen); t.d. /rø/ : /røt/.

⁴⁰ Ein kan merke seg at eit par av desse ortofone reformene auka den ortografiske avstanden til dansk (og norsk): *rödt*, *hvit* → *rött*, *vit*.

7. Andre viktige ortografiske skilnader

Dansk har ofte *nd* og *ld* der norsk har *nn* og *ll*; t.d. *kold/kald*, *sand/sand* = norsk *kald/kall*, *sand/sann* (jf. Torp og Vikør 1993:73f). Svensk har stort sett same fordelinga av *nn* og *nd* som norsk, men mykje oftare *ll*; t.d. *kall*, *hålla*, *källa* = norsk *kald*, *halde*, *kjelde*.

På dansk og norsk kan ein seie at fordelinga av *ll/ld* og *nn/nd* i skrift er tilfeldig ut frå moderne standarduttale.⁴¹ På svensk blir derimot både *ld* og *nd* uttala i samsvar med skriftbiletet; t.d. *våld*, *land* = /vold/, land/.

8. Omstaving av importord⁴²

På dette området er det ein god del skilnader mellom dei skandinaviske skriftmåla. Generelt kan ein seie at dansk har minst og norsk mest omstaving, med svensk ein stad imellom.

I denne samanhengen er det elles viktig å hugse på at svensk bruker bokstavane *c* (i sambandet *ck*) og *x* også i heimlege ord. Skrivemåtar som *chock* (med *ck* i utlyd) og *extra* er derfor i samsvar med skrivemåten av heimlege ord på svensk (jf. ord som *lock* og *växa*), men ikkje på norsk og dansk, og derfor skriv ein også *chok* (med *k*) og *ekstra* (med *ks*) på dansk, mens norsk har ortofon skrivemåte i begge orda: *sjokk*, *ekstra*.

8.a. Utviklinga i svensk

Historisk sett var det elles svenskane som var først ute med omstaving, ettersom den svenske ortografien av 1801, utarbeidd for Svenska Akademien av diktaren Carl Gustaf af Leopold, lanserte ei for den tid svært radikal *svesisering* av spesielt franske importord, som det finst mange av i svensk.

Termen *svesisering* er laga etter mønster av *norvagisering*, som i det siste er blitt teke i brukt om det å lage norsk skrivemåte av eit importord, til skilnad frå *fornorsking*, som er å lage ein ny term av heimleg ordstoff (jf. Gundersen 1996:42f). Å skrive importordet *tape* som *teip* er altså norvagisering; å bruke ordet *limband* i staden er derimot fornorsking. Som ein allmenn term for det å lempe skrivemåten av importord etter skrivemåten av heimlege ord har Lars Vikør lansert termen *naturalisering* (Vikør 1998:122).

⁴¹ Dette inneber altså at vi reknar t.d. /kal/ og /lan/ som norsk standarduttale av *kald* og *land*. Dette er sjølvsagt kontroversielt; som kjent er det ikkje ein gong alle som meiner at det finst noko som kan kallast standarduttale på norsk.

⁴² Dette avsnittet byggjer for ein stor del på Vinje:1996:9ff. og Sandøy 1997.

I 1801 blei m.a. desse endringane gjorde i svensk:

1. *c* > *k* når uttalen er /k/: *canal* > *kanal*
2. *que* > *k* når uttalen er /k/: *fabrique* > *fabrik*
3. "stum" *e* blir fjerna: *principe* > *princip*, *dame* > *dam*
4. *ill* → *lj* etter uttalen: *medaille* > *medalj* (jf. 3 om "stum" *e*)
5. *ai* > *ä*: *affaire* > *affär* (jf. 3)
6. *eu* > *ö*: *directeur* > *direktör* (jf. 1)
7. *ou* > *u*: *bouteille* > *butelj* (jf. 3 og 4)

Dette må utan tvil vere den mest radikale omstavinga av importord som nokon gong har vore offisielt vedteken i Skandinavia, først og fremst fordi ho kom så tidleg og fordi store grupper av importord blei råka systematisk. Det var likevel ikkje tale om nokon overgang til *konsekvent* ortofon skrivemåte av importorda; m.a. skriv ein på svensk framleis *sj*-lyd (= fransk /ʃ/ og /ʒ/) på fransk maner: *choklad*, *chikan*, *journal*, *geni*, *etage*, *tragedi*; det same gjeld suffiksa *-tion* og *-(s)ion*: *nation*, *revision*, *mission*.

8.b. Utviklinga i dansk og norsk

I Danmark var språkmannen Rasmus Rask (1787-1832) ein ivrig talsmann for ein konsekvent ortofon skrivemåte ("hvad øret hører, skal øjet se"), både av heimleg og importert ordstoff, men han fekk lite gjennomslag for tankane sine på heimebane, i alle fall så lenge han levde.

I Norge fekk derimot Rask ein ivrig disippel i skolemannen og språkreformatoren Knud Knudsen. For Knudsen innebar det ortofone programmet samtidig fornorsking, ettersom dansk og norsk uttale som kjent er svært ulik. Når det gjeld det reint ortografiske, var den norske rettskrivingsreforma i 1862 det einaste resultatet Knudsen sjølv fekk oppleve på heimebane (jf. Torp & Vikør 1993:186), men på 1900-talet har som kjent dei ortofone ideane slått sterkare gjennom hos oss enn i grannelanda, og det gjeld også skrivemåten av importord; jf. skrivemåtar som *sjef*, *sivil*, *sjåfør*, *nasjon*, der svensk og dansk den dag i dag held på (meir eller mindre) framand skrivemåte (*chef*, *civil*, *chaufför/chauffør*, *nation*).

På det vidgjetne skandinaviske språkmøtet i 1869 blei det gjort framlegg om at "fremmede ord, som kunne ansees for fuldt optagne i sproget, skrives efter dettes regler". I Danmark blei ei forsiktig tillemping av dette prinsippet sett ut i livet 1889 og 1892, noko som m.a. medførte at dansk kom på linje med svensk i mange tilfelle (t.d. *canal*, *fabrique*, *principe*, *medaille*, *affaire*, *directeur* > *kanal*, *fabrik*, *princip*, *medalje*, *affære*, *direktør*; jf. pkt. 1-6 under 8.a ovanfor); men slett ikkje i alle; jf. svensk *byrå*, *toalett*, *meny*, *interøju* mot dansk *bureau*, *toilet*, *menu*, *interview*.

8.c. Praksis i dag

Desse skilnadene i skrivemåte har vel å merke ingenting å gjere med faktiske skilnader i uttalen på dansk og svensk, dei svenske (og norske) skrivemåtane ville passa like godt som ortofone skrivemåtar på dansk.

Dei aller fleste av døma ovanfor er (eller kan vere) lånte frå fransk. Dette har samanheng med at fransk var det dominerande kulturspråket i vår del av verda på 1700- og 1800-talet. På 1900-talet er det som kjent engelsk som har teke over denne rolla. Også når det gjeld omstaving av engelske importord, følgjer dei skandinaviske språka stort sett det same mønsteret som tidlegare, med danskane som dei mest konservative (t.d. *hike*, *boykot*, *lunch*, *clinch*) og nordmennene som dei mest radikale (*haik*, *boikott*, *lunsj*, *klinsj*) og svenskane ein stad midt imellom (jf. sveiserte former som *hajk*, *bojkott* mot framande som *lunch*, *clinch*).

I somme tilfelle blir importorda uttala meir eller mindre med utgangspunkt i det framande skriftbiletet. Det gjeld t.d. det franske ordet *torture* = svensk (skrive *tortyr*) som blir skrive *tortur* på norsk og dansk og uttala /tor'tu:r/ og /tor'tu:r/, med normalt samsvar mellom skrift og tale. Svensk har derimot teke utgangspunkt i den franske uttalen: /torty:r/, og den svenske skrivemåten er i samsvar med dette *tortyr*. I det franske ordet *menu* har derimot alle tre språka /y:/ etter den franske uttalen, og på norsk og svensk er ordet derfor omstava til *meny*, medan danskane som vanleg held på den framande skrivemåten (*menu*).

Eit spesielt komplekst tilfelle har vi i det relativt ferske importordet *nylon*, som blir skrive likt i alle dei skandinaviske språka. Uttalen er derimot ikkje den same. På norsk har vi nå ein uttale som rettar seg heilt etter skriftbiletet, /'ny:lon/, men tidlegare fanst det også ein uttale /'nailen/ med utgangspunkt i den engelske uttalen. Svensk har ein skriftrett uttale som må vere påverka av franske importord (jf. trykket): /ny'lo:n/, medan danskane har ei blanding av skriftrett og lydrett uttale: /'nailon/.

Endeleg kan ulik skrivemåte ha samanheng med fonetiske skilnader mellom dei skandinaviske språka: Når dei engelske orda *bluff* og *tough* blir omstava som *bluff* og *tuff* på svensk, men *bløff* og *tøff* på norsk, heng det opplagt saman med ein skilnad i den fonetiske kvaliteten på det korte u-fonemet i norsk og svensk; jf. kap. 6.4.1.1 nedanfor.⁴³

⁴³ Det same gjeld engelske ord med /æ/, som *bag* og *snack(bar)*, der det svenske korte a-fonemet ligg så nær den engelske uttalen at desse orda alltid får svensk /a/, i motsetnad til søraustnorsk, det slike ord gjerne får /æ/ (/bæg/, /snækba:r/). Svenskane kan her derfor utan vidare halde på den engelske vokalskrivemåten (i det siste ordet gjeld det også konsonantskrivemåten *ck*; jf. *snacka* = skravle).

6.1.2. Fonologi

Når det gjeld talet på vokal- og konsonantfonem, er dei fonologiske systema i dei skandinaviske standardmåla relativt like. Derimot er skilnadene store, spesielt mellom sør- og nordskandinavisk, både når det gjeld *realiseringa* av dei ulike fonema og *fordelinga* på ordstoffet. – Her er eit døme som illustrerer dette:

All skandinavisk har vokalfonemet /a/ og konsonantfonema /t/ og /k/. Dersom vi no jamfører dei svenske orda *mat* og *tak* med dei danske orda *mad* og *tag*, så ser vi lett at det historisk sett dreier seg om dei same to orda, men av skriftbiletet ser vi òg at svensk og dansk truleg ikkje har det same konsonantfonemet til slutt, noko som sjølvstøtt stemmer. I desse orda er altså fordelinga av konsonantfonem ulik i dansk og svensk, ettersom svensk har /t/ både sist i *mat* og først i *tak*, medan dansk berre har /t/ i *tag*, og fonemet /k/ førekjem ikkje i noko av desse orda på dansk (men derimot t.d. i *kat*). Her er det altså tale om ulik fordeling av fonema på ordstoffet i dei to språka, noko som i alle fall i desse tilfella også kjem fram i skrift.⁴⁴

Det ein derimot ikkje kan sjå av skriftbiletet, er at fonemet /a/ blir realisert nokså ulikt i dei to måla, nemleg som [ɑ:] i svensk (dvs. "mørk", "å-aktig" *a*) og som [a:] i dansk (dvs. "lys", "æ-aktig" *a*).

Dersom vi ser bort frå større og mindre skilnader i realisering, kan vi konstatere at alle standardmåla har dei 9 vokalfonema som svarar til inventaret av vokalteikn i det "skandinaviske" alfabetet: *i, e, æ, y, ø, u, o, å, a*.

For konsonantane kan ein setje opp eit tilsvarande "minimumsinventar" med 16 einingar, dvs. alle dei som svarar til dei "normale" konsonanteikna (*p, t, k, b, d, g, f, s, h, v, j, m, n, l, r*) + /ŋ/, som normalt svarar til *ng* i skrift.

Uttalen av dei ulike "bokstavane" og dei modifikasjonane som må gjerast i sjølvne foneminventaret for dei ulike skandinaviske måla, kjem vi attende til seinare.

6.1.3. Morfologi

Det språklege området der innovasjonane har vore mest parallelle i alle standardmåla og for ein stor del også i folkemåla, er innanfor morfologien. Frå det sams nordiske systemet med 4 kasus i nomen (substantiv, adjektiv, determinativ og pronomen) og person-, tal og konjunktivbøying har ingen skandinaviske standardspråk i dag kasusbøying, bortsett frå motsetnaden *subjektsform* : *oblik form*

⁴⁴ Men skilnaden i uttale er *større* enn skriftbiletet tyder på, ettersom dansk ikkje har /d/ og /g/ i slutten av orda *mad* og *tag*, men /ð/ og /x/.

i ein del pronomen, og heller inga person- eller talbøying i verb, og berre ubetydelege restar av konjunktiv. Ei så stor omlegging med eit så likt resultat er knapt tenkjeleg utan intensiv språkkontakt, noko som det sjølvstøtt har vore heile tida innanfor det skandinaviske området. Endringane gjeld for ein stor del også folkemålet, men det finst framleis nokre dialektar i Norge og Sverige som har halde på restar av kasusbøying (dativ) i substantiv og talbøying i verb.

6.1.4. Syntaks

Innanfor syntaksen kan ein særleg nemne tap av ulike slag upersonlege (subjektlaus) konstruksjonar (typene *mik dreymir* og *rignir*), som blir erstatta av konstruksjonar med "vanleg" eller formelt subjekt (eg *drøymr* og *det regnar*).

Ein spesiell skandinavisk leddstillingsinnovasjon er den såkalla bisetningsordstillinga eller *skjema B* (jf. NR:858ff), der det finitte verbalet kjem på tredjeplassen dersom setninga inneheld eit setningsadverbial (jf. kap. 4.1.3, fotnote). I norrønt og islandsk kjem derimot verbalet på andreplassen i alle slags utsegnssetningar:

Norrønt:	Hon vildi eigi koma.
Moderne islandsk:	Hún vildi ekki koma.
Moderne norsk:	Ho ville ikke komme.
Norrønt:	Ek spurða hvárt hon vildi eigi koma.
Moderne islandsk:	Ég spurði hvort hún vildi ekki koma.
Moderne norsk:	Eg spurde om ho ikke ville komme.

6.1.5. Ordtilfang

Dei leksikalske endringane har som nemnt også vore svært store, først og fremst på grunn av den massive nedertyske påverknaden, og her er òg endringane for ein stor del parallelle, slik at dei språklege skilnadene innanfor området ikkje har auka i nemnande grad. Her er nokre døme på slik parallelle endringar der gamle nordiske element er skifta ut med nedertyske i all skandinavisk (hundrevis andre kunne nemnast):

<i>norrønt</i>	<i>moderne skandinavisk (svensk, norsk, dansk)</i>
auðigr	rik, rik, rig
ríkr	mäktig, mektig, mægtig
vinna	arbета, arbeide, arbejde
mál	språk, språk, sprog
fara	gå/resa, gå/reise, gå/rejse

Som desse døma syner, er det til dels snakk om at gamle ord går heilt av bruk (t.d. *auðigr*), eller at gamle ord får heilt eller delvis ny tyding; dei moderne orda *vinne*, *mål* og *fare* svarar nemleg sjeldan til dei norrøne orda *vinna*, *mál* og *fara*, sjølv om det historisk (etymologisk) sett dreiar seg om dei same orda. Dei normale synonyma til desse norrøne orda er altså dei nedertyske orda til høgre.

Forholdet mellom dei norrøne orda *auðigr* – *ríkr* og dei tilsvarande orda i skandinavisk er spesielt interessant. Lydleg sett kan nemleg det moderne ordet *rik* svare til norrønt *ríkr*, men det norrøne ordet betydde altså *mektig*, og dermed svarar nok det moderne ordet *rik* heller til det nedertyske /ri:k/, som altså lyder heilt likt. Det vil med andre ord seie at både *rik* og *mektig* er nedertyske importord, trass i at det første ser ut som det kunne vere eit nordisk arveord. Dette dømet viser kor vanskeleg det kan vere å skilje mellom arv og import når det i utgangspunktet er tale om relativt nærskylde språkformer.

6.2 Nordskandinavisk og sørsandinavisk

Det generelle historiske forholdet mellom nordskandinavisk (norsk og svensk) og sørskandinavisk (dansk) kan seiast å minne om tilhøvet mellom øynordisk og skandinavisk allment: På same viset som øynordisk er konservativt i høve til skandinavisk, er nordskandinavisk konservativt i forhold til sørskandinavisk. I kap. 5.2 såg vi at dei viktigaste skilnadene i mellomalderen mellom nordnordisk og sørnordisk fanst innanfor morfologien.

Skilnadene mellom dei to hovudgreinene av moderne skandinavisk dreiar seg derimot i svært liten grad om morfologi; her er det i all hovudsak snakk om *fonologiske* skilnader. Grunnen til at dei morfologiske skilnadene er borte i dag, er det at dei opphavleg sørskandinaviske – danske – innovasjonane i dag har spreidd seg til så å seie all skandinavisk.

6.2.1. Fonologiske innovasjonar i sørskandinavisk

Ein viktig fonologisk skilnad mellom nord og sør viser seg alt tidleg i mellomalderen: Reduksjonen av trykklette vokalar i sør (truleg ca. år 1000; jf. kriterium 6 i kap. 5.2). Andre viktige gamle fonologiske innovasjonar i dansk er utviklinga av stød og tap av tonem, som finst på det meste av dansk område, dessutan plosivsvekkinga ("bløde" konsonantar; før ca. 1200)⁴⁵.

Seinare fell også eldre /p:/, /t:/ og /k:/ saman med /b:/, /d:/ og /g:/, slik at moderne dansk ikkje skil i uttalen mellom t.d. *lapper* og *labber* (= norsk *lappar*

⁴⁵ Somme forskarar meiner at fleire av desse utviklingane kan henge saman med at dansk lenge har hatt sterkare trykk på den trykksterke stavinga (og tilsvarande veikare på dei trykksvake) enn nordskandinavisk; jf. Skautrup 1944:224f.

og *labbar*); *lækker* og *lægger* (= norsk *lekker* (adj.) og *legg* (pres.)). Det er altså berre i framlyd ein har motsetnad mellom *p,t,k* og *b,d,g* i dansk (jf. Cramer & Kirkegaard 1996:63; Kristensen 1986:35).

Dansk har også mista *fonetisk* konsonantlengd, slik at eit ord som *nisse* lyder som [nise] på dansk, men [nis:e] på norsk.⁴⁶

Stavingberande *n* /*ɲ*/ blir på dansk utsett for progressiv assimilasjon av ein føregåande bilabial eller dorsovelar plosiv. Derfor blir t.d. *koppen* og *ryggen* uttala /*kobm̩*/ og /*røgg̩*/ på dansk. Dette fenomenet kjem vi elles attende til under språkkontaktfenomen; jf kap. 8.2.1.

I nokså sein tid (truleg frå slutten av 1700-talet) dukkar det opp ein ny uttale av *r*-fonemet i dansk, nemleg såkalla baktunge-*r* eller skarre-*r*, og denne uttalen er i dag praktisk tala allmenn i dansk. Skarre-*r*-en har også spreidd seg til størsteparten av det nordskandinaviske området som ikkje har retrofleksar.

Overgangen frå framtunge-*r* til baktunge-*r* er i seg sjølv berre ei reint *fonetisk* forandring som gjeld realiseringa av *r*-fonemet. Den endra uttalen skaper altså inga forandring i fonemsystemet. Men i dansk har ein dessutan i svært mange tilfelle *vokalisering* av *r*, noko som i sin tur ofte fører til viktige *fonologiske* endringar i vokalane føre og etter *r*-en. Dette kjem vi attende til seinare.

6.2.2. Fonologiske innovasjonar i nordskandinavisk

Alle innovasjonane i det førre avsnittet, som for størstedelen skjedde alt i mellomalderen, må tidleg ha gitt dansk eit markert særpreg i høve til nordskandinavisk. På nordskandinavisk område skjer det til gjengjeld andre innovasjonar som aldri når Danmark (og heller ikkje heile det nordskandinaviske området); nokre av dei viktigaste er kjedeforskyving av bakre vokalar og utvikling av tjukk *l* og retrofleksar (jf. Torp & Vikør 1996:61ff og 72f).

Resultatet er i alle fall at det allmenne inntrykket av skandinaviske talemål i standardspråkversjon er at dansk skil seg markert ut i høve til norsk og svensk. Det er sjølvsagt dette grunnleggjande skiljet mellom nord og sør som gjer at danskar flest har vanskar med å høre forskjell på norsk og svensk, mens nordmenn og svenskar ikkje har problem i det heile med å skilje grannespråka frå kvarandre. Dette kjem sjølvsagt ikkje av at danskane er så mykje mindre språkbegåva enn nordmenn og svenskar, men rett og slett det at dansk talemål skil seg

⁴⁶ *Fonemisk* har vi derimot ikkje konsonantlengd i nordskandinavisk heller; jf. no. *nisse* /nise/ : *nise* /ni:se/, som er den allment aksepterte fonemiske transkripsjonen.

radikalt frå norsk og svensk, som til gjengjeld er innbyrdes svært like (jf. kap. 9 om grannespråksforståing).

Grovt forenkla, men likevel med ein så stor kjerne av sanning at utsegna ikkje blir meiningslaus, kan vi seie at norsken har ordforrådet felles med dansk og uttalen felles med svensk.⁴⁷ Og årsaka til at det er blitt slik, ligg sjølvsagt i den politiske historia (dansketida), for ut frå *geografien* skulle ein ha venta at språket i Norge og Danmark hadde vore "ytterpunkta" i Skandinavia.

Dei viktigaste lydlege skilnadene mellom sør- og nordskandinavisk (= ein del av dei som er nemnde ovanfor + nokre andre) kan oppsummerast slik (innovasjonar er *kursiverte*, lydskriftteikn utheva (t.d. slik /ʀ/):

	sørskandinavisk (dansk)	nordskandinavisk
1. Prosodi	<i>stød</i>	tonem
2. Vokalar	+ ekstra "ø-fonem" = 10 fonem berre [ø] i endestavingar "europeiske" vokalar	9 fonem også andre vokalar i endestavingar <i>forskyving av bakre vokalar ([u] > [ʊ] osv.)</i>
3. Konsonantar	+ /ð/ og /ʀ/ = 18 fonem <i>motsetnaden p,t,k : b,d,g berre føre trykktung vokal berre korte konsonantar skarre-r ([R]) r-vokalisering</i>	+ /ç/ (all nordsk.) = 17 fonem + /ʃ/ = 18 fonem og retrofl. (indre nordsk.) = 23 fonem p,t,k : b,d,g kontrasterer i alle stillingar både korte og lange kons. skarre-r lokalt

6.2.3. Syntaktiske skilnader mellom nordskandinavisk og sørskandinavisk

Her dreiar det seg stort om fenomen der det finst dialektskilnader innanfor nordskandinavisk, og ettersom i alle fall norsk er lite normert når det gjeld syntaks, er det uråd å trekkje klare grenser mellom standardspråka på dette området. Når eg likevel omtalar desse fenomena som døme på skilnader mellom nordskandinavisk og sørskandinavisk, er det fordi *hovudmønsteret* trass alt er

⁴⁷ Jf. Haugen 1953:56: "[...] norsk har uttale for en stor del felles med svensk, men ordforråd felles med dansk."

motsetnaden nord : sør, og på fleire av punkta fører dessutan utviklinga (dvs. den pågåande syntaktiske nivelleringa innanfor standardmåla) til at dette mønsteret blir stadig klarare.

6.2.3.1. Dobbelt : enkelt bestemming

Dette er truleg den best kjende syntaktiske skilnaden mellom nord- og sørskan-dinavisk. Typen *det store huset* dominerer totalt i talemålet både i Sverige og Norge, medan typen *det store hus* er einerådande i Danmark, bortsett frå dialekten på Bornholm, som både på dette punktet og i dei fleste andre tilfelle oppfører seg som nordskandinavisk (bornholmsk ligg avgjort nærmast skånsk). Standardmåla i Sverige og Danmark og nynorsk følgjer folkemåla, medan bokmålet av historiske grunnar kan bruke enkelt bestemming som eit stilistisk verkemiddel, med "vanleg" effekt (dansk = høg stil).

Ein spesiell variant av den doble bestemminga er etterstilt possessiv i uttrykk som *huset mitt* kontra *mitt hus*. I norsk kan den stilistiske fordelinga av desse to konstruksjonstypene vere den same som ved *det store huset* kontra *det store hus*, men *mitt hus* er dessutan normalstil dersom possessivet har emfase. Etterstilt possessiv er derimot ikkje i bruk i moderne svensk standardmål.⁴⁸

6.2.3.2. Der/her : det som formelt subjekt

Der/det kjem nokon på vegen

Her er den dialektgeografiske fordelinga i folkemålet heilt annleis enn på det førre punktet, ettersom typen *der/her* ikkje berre finst på heile det danske området, men dessutan i Sør-Sverige og i vårt land både på Sør- og Vestlandet og i Nord-Norge. I norsk skriftmål er det derfor heller ikkje noko klart skilje mellom dei to målformene her. I moderne mål dominerer *det* både på nynorsk og bokmål, medan *der* sjølvsagt var obligatorisk i norsk-dansk (jf. NR:681).

6.2.3.3. Vere : ha som hjelpeverb i perfektum ved visse verb

Ein del former av norsk bruker alltid *ha* som hjelpeverb i perfektum; t.d. *ho har kjøpt boka* : *ho har komme heim*. Men i visse former av norsk bruker ein *vere* i det siste tilfellet: *ho er kommen heim* (men *ho har komme og gått heile dagen*).

⁴⁸ Derimot finst denn konstruksjonen både i eldre svensk og i folkeleg tale:

Den äldre uttryckstypen *far min, hustru min* som finns bevarad i *Fader vår*, har numera en utpräglad folklig klang och kan ej brukas utanför det förtroliga talspråket: *gumman min, båten eran, ungarna hennes, gården deras*. (Wellander 1973:213)

Her er den dialektgeografiske fordelinga både på skandinavisk og norsk plan grovt sett den same som på det førre punktet, og tilhøva i skriftmåla dermed også i stor grad dei same, både når det gjeld tilstanden i dag og dei endringane vi kan observere (jf. NR:520-523).

6.2.3.4. Plassering av verbalpartikkel

På dansk heiter det både *jeg kørte bilen ind* og *jeg kørte den ind*; dvs. at verbalpartikkelen står etter objektet både når objektet er "normaltungt" og når det er eit trykklett pronomen. På svensk står partikkelen alltid føre objektet: *jag körde in bilen – jag körde in den*. I skriftnorsk er det derimot som regel slik at partikkelen har "svensk" plassering når objektet er normaltungt: *eg kjørte inn bilen*, men "dansk" når det er trykklett: *eg kjørte han inn*.

"Dansk" plassering også av normaltunge objekt førekjem likevel i ein del sørvestlandske mål (*eg kjørte bilen inn*), og "svensk" plassering er i bruk i visse austlandske og trønderske mål (*eg kjørte inn han; han slo i hel seg osv.*; jf. NR:900).

6.3 Norsk – bokmål og nynorsk

I skjemaet for "nyare tid" i innleiinga til kap. 5 er *norsk* plassert under *nordskandinavisk* med "ein streks skilnad" i høve til svensk. Ut frå tankegangen i dette skjemaet vil det då seie at skilnadene mellom norsk og svensk (i alle fall delvis) svarar til dei gamle skilja mellom vestnordisk og austnordisk. Dette vil sjølvstendig seie at dersom ein held seg til standardspråka, slik eg har gjort i det kapitlet, så høver i grunnen denne inndeling berre for nynorsk, for bokmålet har som kjent mange likskapar med dansk, som samtidig markerer skilnad i forhold til både nynorsk og svensk. I det andre skjemaet, der det berre er strekar mellom dei ulike dialektkontinua, er derimot nynorsk og bokmål skilde ut som to separate standardmål.

I andre tilfelle er det derimot klart at bokmål og svensk har fellestrekk. Det kan derfor vere grunn til å drøfte nærmare tilhøvet mellom kvar av dei to norske målformene og svensk – er det bokmål eller nynorsk som ligg nærmast svensk?

Lat oss sjå på nokre karakteristiske skilnader mellom dei to norske målformene i språkhistorisk perspektiv. Dei skilnadene som finst, kjem som kjent for ein stor del av at bokmålet historisk sett byggjer på dansk skriftmål. Nedanfor er det nemnt tre danske innovasjonar som framleis markerer viktige skilnader mellom nynorsk og bokmål, med eitt døme på kvart fenomen. "Alder" refererer

til den tida då innovasjonen skjedde i dansk, ikkje til tida når trekket kom inn i norsk – det skjedde sjølvsagt ikkje før dansk blei skriftmål her i landet.

INNOVASJON	NYNORSK	BOKMÅL	ALDER
MONOFTONGERING	haust	høst	VIKINGTIDA
VOKALREDUKSJON	hestar	hester	NORRØN TID
FELLESKJØNN	kroken : boka	kroken/boken	NYARE TID
a. I artikkel		(el. kroken : boka)	
b. I pronomén	kroken – han boka – ho	kroken – den boka – den	

To av desse innovasjonane er også gjennomførte i svensk riksspråk (monoftongering og felleskjønn). På desse punkta ligg svensk altså nærmast bokmål. Når det gjeld vokalreduksjon, er det derimot nynorsk og svensk som stemmer best overeins, spesielt gammaldags nynorsk, jf. klammeformer som [visor]. Her er ei lita jamføring av nokre fleirtalsformer av (ikkje-nøytrale) substantiv i norsk, dansk og svensk:

NYNORSK	BOKMÅL	DANSK	SVENSK
hestar	hester	heste	hästar
gjester	gjester	gæster	gäster
bakkar	bakker	bakker	backar
sager	sager	saver	såger
øyar	øyer	øer	öar
[visor]	viser	viser	visor

Dei *grammatiske endingane* i svensk ligg altså ofte nærmare nynorsk enn bokmål, og dette kjem som sagt i all hovudsak av at nynorsk og svensk har halde på såkalla fullvokal i endingar (-ar, -er og (eventuelt) -or), medan bokmål og dansk har reduksjonsvokal (-e(r)).

Når det gjeld sjølve *orda* (dvs. *leksema*; jf. *IiL*:240) er biletet langt meir tvitydig. Her har nynorsk og svensk til dels gamle nordiske arveord, medan bokmål (og dansk) har (neder-)tyske importord:⁴⁹

⁴⁹ Som ein vil sjå, er skilnadene mellom nynorsk og bokmål til dels "overdrivne", ettersom begge målformene i mange tilfelle tillet variasjon, men det har eg sett bort frå her. I dei tre siste døma er det spesielt avleiingselementet som er tysk (*for-*, *-het/-hed*).

6. Karakteristikk av dei moderne skandinaviske standardmåla

NYNORSK	SVENSK	BOKMÅL	DANSK
NORDISK	NORDISK	TYSK	TYSK
byrje	börja	begynne	begynde
kjensle	känsla	følelse	følelse
steg	steg	skritt	skridt
skilnad	skillnad	forskjell	forskel
kjærleik	kärlek	kjærlighet	kærlighed
sanning	sanning	sannhet	sandhed

I andre tilfelle har alle dei skandinaviske språka utanom nynorsk eit tysk importord, noko som sjølvsagt først og fremst heng saman med den antityske purismen i nynorsk:

NYNORSK	BOKMÅL	DANSK	SVENSK
NORDISK	TYSK	TYSK	TYSK
røynsle	erfaring	erfaring	erfarenhet
røyndom	virkelighet	virkelighed	värklighet
svevnløyse	søvnløshet	søvnløshed	sömlöshet
vitje	besøke	besøge	besöka
kverve	forsvinne	forsvinde	försvinna
samd	enig	enig	enig

Det vanlegaste er nok likevel at nynorsk og bokmål – og dansk! – har eitt ord, og svensk eit anna, og dette kjem sjølvsagt av dansketida. Til dels dreiar det seg då om at svensk skil seg ut med eit tysk ord, dels at svensk er aleine om eit nordisk ord, dels at svensk og dei andre måla har valt ulike nordiske eller tyske ord:

NYNORSK	BOKMÅL	DANSK	SVENSK
NORDISK	NORDISK	NORDISK	TYSK
spørje	spørre	spørge	fråga
vindaug	vindu	vindue	fönster
vanskeleg	vanskelig	vanskelig	svår
TYSK	TYSK	TYSK	NORDISK
mangel	mangel	mangel	brist
stilling	stilling	stilling	läge
årsak	årsak	årsag	skäl
NORDISK	NORDISK	NORDISK	NORDISK
nå	nå	nå	hinna
samfunn	samfunn	samfund	samhälle
igjen	igjen	igen	kvar
TYSK	TYSK	TYSK	TYSK
omtrent	omtrent	omtrent	ungefär
oppdage	oppdage	opdage	upptäcka
endeleg	endelig	endelig	slutligen

Dei leksikalske skilnadene er truleg elles ei av dei alvorlegaste hindringane for den skandinaviske grannespråksforståinga, i alle fall når det gjeld svensk i høve til dansk og norsk, og vi skal derfor komme litt attende til desse skilnadene i kap. 9.

6.4 Svensk

Svensk er sjølvsagt først og fremst riksspråket i Sverige, der det er morsmålet for alle utanom nyare innvandrarakar, som det er mange av i Sverige, kanskje over 10 %. Dessutan er svensk jamstilt med finsk i Finland, der det også er morsmål for om lag 6 % av det samla folketalet.

Svensk har (som dansk og islandsk) ein ubrotten tradisjon som skriftspråk frå mellomalderen. Det moderne svenske skriftspråket byggjer på talemålet i Mellomsverige, nærmare bestemt i landskapet Uppland i Mälardalen, der m.a. hovudstaden ligg. Det same gjer den meste prestisjefylte riksspråksuttalen, den såkalla *sentralsvenske* (sjå nedanfor om regionale varietetar av svensk standard-talemål). Det svenske standardtalemålet reknar ein med har utvikla seg frå slutten av 1600-talet hos dei høgare klassene, først og fremst i Stockholm.

6.4.1. Fonologiske skilnader mellom norsk og svensk

Som nemnt er norsk og svensk innbyrdes svært like når det gjeld fonologi, jamført med dansk. Likevel er det som regel lett for svenskar og nordmenn å høre på uttalen om ein person er ein landsmann eller frå grannelandet, og i alle fall vi nordmenn kan dessutan lett høre skilnad på ulike regionale varietetar av svensk standardmål, noko vi snart kjem attende til.

Dei skilnadene vi skal nemne no, gjeld ikkje alle regionale varietetar av norsk og svensk, men er likevel så allmenne at dei kan brukast som døme på karakteristiske skilnader mellom norsk og svensk standardmål.

6.4.1.1. Vokalar

Som vi har sett i kap. 6.1.1 under omtalen av grafiske skilnader innanfor skandinavisk, er bokstaven *ä* mykje vanlegare på svensk enn *æ* på norsk. Men denne skilnaden er ikkje berre reint grafisk – *fonemet* /æ/ er også ein god del vanlegare på svensk enn på norsk – det vil her seie søraustnorsk. Dette kjem av at fonemet /æ/ i (søraust-)norsk stort sett er avgrensa til stillinga føre /r/, der det då blir rea-

lisert som [æ].⁵⁰ På svensk kontrasterer derimot /e:/ og /æ:/ i alle stillingar, men fonemet /æ:/ har allofona [æ:] føre /r/ og [ɛ:] i alle andre stillingar; t.d. *veta* /ve:ta/ [ve:ta] : *väta* /væ:ta/ [vɛ:ta], men *lera* /le:ra/ [le:ra] : *lära* /læ:ra/ [lɛ:ra]. Ein "breiare" (dvs. opnare) uttale føre /r/ enn i andre stillingar finst også ved fonemet /ø(:)/; t.d. *förr* [fø:r] : *fött* [fø:t]; *kör* [çœ:r] : *köl* [çø:l].

I dei fleste (men ikkje alle) former av norsk er det relativt liten kvalitativ skilnad mellom lange og korte vokalar, i alle fall ved høge og låge vokalar.⁵¹ Det gjeld ikkje i dei fleste former av svensk; der er det svært tydeleg kvalitativ skilnad mellom (særleg) dei lange vokalane /a:/ [a] og /u:/ [u:] og dei tilsvarende korte fonema /a/ [a] og /u/ [ø];⁵² t.d. *mat* : *matt*, *hus* : *hund*.

6.4.1.2. Konsonantar

Som i norsk varierer konsonantsystema regionalt i svensk, noko vi straks kjem attende til. Ein gjennomgåande skilnad i høve til norsk er den såkalla sj-lyden. Som kjent finst det norske dialektar (på Sørvestlandet) som har /s/ + /j/ føre vokalen i ord som *sjø* og *ski*. Det finst ikkje i svensk; her har ein alltid berre eitt fonem føre vokalen i slike ord. Reint fonetisk varierer denne lyden regionalt, men er stort sett annleis enn i norsk. I norsk er det dessutan for det meste slik at "sj-lyden" fell saman med "rs-lyden" i dialektar som har retrofleksar; jf. søraust-norsk *sjø* [sø:] og *vers* [væʂ]. På svensk er dette derimot jamt over berre tilfellet i nordsvensk og finlandssvensk, derimot ikkje t.d. i mellomsvensk: *sjö* [hjö:] og *vers* [væʂ] (jf. Elert 1970:75ff).

6.4.1.3. Regionale utgåver av svensk standardspråk

Som nemnt varierer svensk riksspråk såpass mykje regionalt at jamvel nordmenn utan særlege vanskar kan høre skilnad på i alle fall tre ulike varietetar: finlandssvensk, sørsvensk ("skånsk") og "vanleg" svensk, eller med ein litt meir nøytral term *sentralsvensk*, som i hovuddraga byggjer på uttalen i Mellomsverige, der m.a. hovudstaden ligg (jf. Elert 1970:11).

Det er viktig å vere klar over at det her ikkje er snakk om svenske *dialektar*, men berre ulike utgåver av svensk *standardmål*. Det dreiar seg her derfor mest om

⁵⁰ I engelske importord førekjem /æ/ derimot i alle stillingar; t.d. /bæk/ (=back) : /bek/ (=beek).

⁵¹ Ved dei mellomhøge vokalane (/e/, /ø/, /o/) er derimot den kvalitative skilnaden tydelegare på norsk; jf. t.d. *pen* [pe:n] : *penn* [pen].

⁵² I finlandssvensk er kort og lang a og u kvalitativt like, som i norsk.

lydlege skilnader som ikkje kjem til uttrykk i skrift, men til dels også syntaktiske og leksikalske (som sjølvstg vil komme fram i skrift).

Her er eit utval av dei klaraste lydlege skilnadene:

	sørsvensk	sentralsv.	finl.-svensk
diftongering ⁵³	+	—	—
skarre-r	+	—	—
retrofleksar	—	+	—
tonem	+	+	—
aspirasjon ⁵⁴	+	+	—

6.4.1.4. Endringar i forholdet mellom skrift og tale i svensk standardtalemål

Avstanden mellom skrift og tale er generelt sett relativt liten i moderne svensk, om lag som i norsk. Det som er verdt å merke seg når det gjeld utviklinga av forholdet mellom tale og skrift, er at avstanden ser ut til å bli stadig mindre, og at tilnærminga i mange tilfelle skjer med utgangspunkt i skrifta (jf. Bergman 1968:188ff).

Døme på dette er den skriftspråklege *-t*-endinga i substantiv og verb og *-d*- og *-de*-endingane i verb:

svensk skriftspråk	eldre standardutt.	mod. standardutt.
Han målade huset.	Han måla huse.	Han målade huset.
Huset är målat.	Huse ä måla.	Huset ä(r) målat.
Stugan är målad.	Stugan ä måla.	Stugan ä(r) målad.
Husen är målade.	Husena ä måla.	Husen ä(r) målade.

Den same tendensen ser ein i uttalen av ord som konjunksjonen *och* og infinitivsmerket *att*, som i svensk meir og meir blir uttala som /ok/ og /at/, trass i at den tradisjonelle uttalen har vore som på norsk (og dansk!), dvs. /o/. Det same gjeld ord som *av*, *till* og *vid*, som før oftast blei uttala *åv*, *te* og *ve*, men i dag helst "bokstavrett". Ord med *rd* blei før uttala som på norsk, anten med /r/ (/go:r/ = *gård*; i sørsvensk) eller /ɾ/ (/go:ɾ/ eller /l/ (/go:l/!); i dag er det berre uttalen /go:rd/ (sørsvensk og finlandssvensk) eller /go:d/ som blir rekna som standard-

⁵³ Dvs. diftonguttale i ord som *båt*, *bok*, *sen* ([bʌo:t], [bʌu:k], [sei:n]) osv.

⁵⁴ Gjeld plosivar føre trykktung vokal; jf. kap. 8.1.2.

språkleg. Dette tyder på at skriftspråket i ganske stor grad er i stand til å påverke talespråket i svensk.

Men det finst også døme på det motsette. Tradisjonelle skriftformer som *giva* og *taga* er no for ein stor del erstatta med *ge* og *ta* i skrift, og kortformene er dei einaste som blir brukte i talemålet. I talemålet er *mej*, *dej*, *sej* dei einaste brukelige formene, og dei førekjem også i skrift, jamvel om *mig*, *dig*, *sig* framleis er "normalformene". Det same gjeld formene *de/dem*, som er dei normale i skrift, men uttalen er alltid /dom/, og skriftforma *dom* kan også brukast i munnleg stil. Den skrivne setninga "de tycker om dem" blir altså uttala /dom tycker om dom/ jamvel ved opplesing.

På dei fleste av punkta ovanfor er finlandssvensk standarduttale jamt over meir konservativ enn den "sverigesvenske". Dei formene som er karakteriserte som "eldre standardspråk", er altså framleis vanlege i finlandssvensken, men det er truleg berre snakk om ei tidsforskyving, for finlandssvensken følgjer i dei fleste tilfelle etter sverigesvensken.

6.4.2. Morfologiske skilnader mellom norsk og svensk

Her er det ikkje lett å snakke om "norsk" kontra svensk, ettersom skilnadene ikkje er dei same mellom svensk og kvar av dei norske målformene, som derfor må spesifiserast. Her er nokre morfologiske skilnader, som dels dreiar seg om kva for bøyingstrekk og bøyingsklasser som finst, dels om korleis trekka blir realiserte reint fonologisk.

	nynorsk	svensk	bokmål
Substantiv genussystem	3 ein bil bilen ei bygd bygda eit hus huset	2 en bil bilen en bygd bygden ett hus huset	2/(3) en bil bilen en/ei bygd bygden/bygda et hus huset
vanlegaste endingar i flt.	-ar/-er bilar bygder	-ar/-er bilar bygder	-er biler bygder
Adjektiv bestemt form og fleirtal	-e fine	-a fina	-e fine
vanlegaste ending i komp.	-are finare	-are finare	-ere finere

Verb	-a/-e	-a	-e
infinitiv	kasta/kaste	kasta	kaste
pres. i svake verb	-ar/-er kastar kjøper	-ar/-er kastar köper	-er kaster kjøper
pres. i sterke verb	-Ø skriv	-er skriver	-er skriver
supinum i svake verb	-a/-t kasta kjøpt	at/-t kastat köpt	-et el. -a/-t kastet/kasta kjøpt
supinum i sterke verb	-e el. -i skrive/skrivi	-it skrivit	-et skrevet
kongruens i perf. partis.	+/[-] skriv-e(n)/-ne	+ skriv-e(n)-na	- skrevet

Her ser vi at bokmål og svensk ligg nærmast kvarandre når det gjeld genus, der begge (liksom dansk) har to kjønn (felleskjønn/utrum : nøytrum), bokmål rett nok med ei viss tilnærming til tregenussystemet med *ei* og (særleg) *-a* som hokjønnsartikkel (derimot aldri *hun* el. [*ho*] om hokjønnsord som ikkje står for levande vesen).

Derimot ligg svensk og nynorsk nærmare kvarandre når det gjeld endingar i fleirtal av substantiv og ved komparasjon av adjektiv, der bokmål (som dansk) har berre vokalen *-e* i endingane, medan svensk og nynorsk har både *-e* og *-a*. Derimot er det berre svensk som har *-a* i bestemt form og fleirtal av adjektiv. Også i infinitiv av verb er svensk aleine om å ha konsekvent *a*-ending. I presens er det derimot samsvar mellom nynorsk og svensk att når det gjeld svake verb, men mellom bokmål og svensk i sterke verb. Supinumendingane er mest like i nynorsk og svensk når det gjeld vokalane, medan likskapen i konsonantismen er størst mellom bokmål og svensk (endinga *vokal + t* førekjem ikkje i nynorsk). Kongruensbøying etter *vere* og *bli* er som kjent ikkje lenger obligatorisk på nynorsk, men hører framleis til læreboknormalen (*boka er skreven* : [*skrive*] el. [*skrivi*]).

Alle dei grammatiske endingane der svensk har *-a*, er nok den viktigaste grunnen til at nordmenn synest svensk ligg nærmare nynorsk enn bokmål. Som oversynet viser, har svensk alltid *-a* i alle dei aktuelle tilfella der nynorsk *kan* ha *-a*, og dessutan i eitt tilfelle der nynorsk ikkje har *-a* (jf. adjektivbøyinga).

6.4.3. Syntaktiske skilnader mellom norsk og svensk

Dei syntaktiske skilnadene innanfor skandinavisk som vi såg på i kap. 6.2.3, er relativt velkjende, trass i at fleire av dei slett ikkje er klart avgrensa i høve til dei

ulike skandinaviske standardmåla. Fleire av dei følgjer likevel meir eller mindre hovdskiljet nordskandinavisk : sørskanadinavisk (t.d. dobbel : enkel bestemming).

Dei skilnadene vi skal gi nokre døme på no, markerer derimot alle skilje mellom svensk riksspråk og truleg dei fleste former av norsk, både skrift- og talemål. I dei fleste tilfella er det også samsvar mellom norsk og dansk.

I alle tilfella vi skal sjå på, dreiar det seg om uttrykk der norsk (og dansk) bruker grammatiske småord (partiklar og hjelpeverb) som normalt ikkje blir brukte i tilsvarande svenske konstruksjonar. Dette kan illustrerast med denne svenske setninga og den tilsvarande omsetjinga til norsk bokmål, der fleire karakteristiske skilnader er illustrerte samtidig (jf. Askedal 1995:151):

Många ansåg sig kallade att försöka föra vidare vad han yttrat.

Mange anså seg *for å være* kallet *til å forsøke å føre* videre hva han *hadde* ytret.

Vi ser her at alle dei kursiverte orda i den norske omsetjinga ikkje har noko motsvar i den svenske versjonen. Dette har følgjande årsaker:

- 1) Svensk bruker objekt + objektspredikativ etter uttrykket "anse sig kallad", medan norsk har objekt + *infinitiv* + predikativ ("anse seg *for å være* kallet").
- 2) Norsk må ha preposisjon *føre* infinitiv, medan svensk klarar seg utan ("anse seg *for å være* kallet *til å*" : "anse sig att vara kallad att").
- 3) Bruk av infinitivsmerke på norsk der svensk klarar seg utan ("*forsøke å føre*" : "*försöka föra*").
- 4) Utelating av finitt hjelpeverb i leddsetning på svensk (vad han yttrat : hva han *hadde* ytret).

Av desse skilnadene er det utan tvil den siste som er mest prinsipiell i den forstand at noko tilsvarande den svenske konstruksjonen aldri vil kunne finnast på norsk; kravet til finitt verbal er absolutt i alle slags setningar på norsk, dersom syntagmet skal reknast som setning.⁵⁵ I dei tre første tilfella er det meir tale om gradsskilnader, på den måten at uttrykk der dei grammatiske elementa det her er tale om, også kan mangle på norsk, men det skjer likevel mykje oftare på svensk.

I denne samanhengen høver det òg å nemne at svensk har mykje friare bruk av *s*-passiv enn norsk. På norsk er det som kjent slik at *s(t)*-passiv stort sett berre førekjem i infinitiv på nynorsk, og i infinitiv og presens på bokmål, medan ein berre kan ha *bli*-passiv i preteritum og perfektum på norsk. På svensk kan derimot *s*-passiven brukast i heile paradigmet (jf. Askedal 1995:153ff):

⁵⁵ Denne konstruksjonen er da også eit syntaktisk lån i svensk frå (eldre) tysk; jf. Askedal 1995:177).

Døra må *opnast*/blir opna/blei opna/har blitt opna.

Døra må *åpnes/åpnes*/ble åpnet/har blitt åpnet.

Dörren måste *öppnas/öppnas/öppnades*/har *öppnats*.

Som nemnt ovanfor, inneber alle desse skilnadene at norsk (og som regel også dansk) bruker fleire grammatiske relasjonsord enn svensk.

Askedal (1995) drøftar om desse skilnadene mellom norsk og svensk kan seiast å tyde på at norsk og svensk er grunnleggjande ulike i syntaktisk forstand, men kjem til at så likevel ikkje kan vere tilfellet. Han seier at det som er mest avgjerande for språktypen, er ikkje om språket bruker fleire eller færre grammatiske formord, men om det har få eller mange bøyingsformer, og på det siste punktet er som kjent dei skandinaviske språka svært like – og temmeleg ulike t.d. dei øy-nordiske måla. Likevel er det eit interessant faktum at også andre undersøkingar tyder på at svensk er det germanske språket der ein finn færrest grammatiske morfem i ein tekst i høve til dei leksikalske (Kubryakova 1970; her referert etter Askedal 1995:178).

6.4.4. Franske importord i svensk

For ein nordmann – og danske! – er dei franske importorda eit påfallande innslag i svensk. No er franske ord ikkje ukjende i dei andre skandinaviske språka heller, men dei er merkbart fleire i svensk. Dette heng saman med at Sverige i sterkare grad enn resten av Skandinavia hadde direkte kontakt med Frankrike på 16-1700-talet – mellom anna gjennom ikkje lite innvandring, særskilt av såkalla hugenottar, reformerte protestantar som blei forfølgde i heimlandet. "Særsvenske" ord som *fåtölj*, *glass*, *pjäs*, *ridå* (fransk *fauteuil*, *glace*, *pièce*, *rideau*) stammar alle frå 1700-talet (jf. norsk *lenestol*, *is*, *stykke*, *sceneteppe*).

Det er likevel eit anna "fransk" drag som er meir påfallande i svensk reint kvantitativt enn dei trass i alt relativt få franske orda som i det heile ikkje finst i norsk og dansk, og det er *forma* på svært mange av dei *felleskandinaviske* franske importorda. Storparten av dei franske importorda i dansk og norsk har nemleg vandra vegen om tysk, og "vore lenge undervegs", om ein kan seie det slik.⁵⁶ Dei franske orda i svensk har derimot komme "beinvegen" på eit seinare tidspunkt, slik vi nettopp var inne på.

⁵⁶ Dette vil ikkje utan vidare seie at alle *einskildord* med franske element treng vere så gamle, enn seie komne frå fransk i det heile; t.d. er sjølv sagt da./no. *bilisme* = sv. *bilism* eit reint skandinavisk ord, men avleiingssuffikset *-ism(e)* er like opplagt eit fransk importprodukt.

Dette viser seg då på den måten at dansk og norsk i mange tilfelle har ei form som stemmer med eldre fransk uttale, medan den svenske stemmer med nyare fransk. Dette er grunnen til at franske importord som i fransk ortografi – og derfor også i eldre fransk uttale – enda på -e [ə], har den same uttalen og skrive-måten i dansk og norsk, medan denne vokalen har falle bort i moderne fransk, og derfor manglar han også i svensk, fordi svensk har importert ordet med den nye franske uttalen. Her er nokre representative døme; legg merke til at det i fleire tilfella dreiar seg om ganske frekvente avleiingssuffiks:

FRANSK ORTOGR.	MOD. FR. UTT.	NORSK UTT.	SVENSK UTT.
dame	/dam/	/da:me/	/da:m/
groupe	/grup/	/grupe/	/grɐp/
medaille	/medaj/	/medalje/	/medalj/
parade	/parad/	/para:de/	/para:d/
analyse	/analiz/	/analy:se/	/analy:s/
ballade	/balad/	/bala:de/	/bala:d/
annonce	/anös/	/anoŋse/	/anoŋs/
bagage	/bagaʒ/	/baga:ʒe/	/baga:f/
campagne	/kāpanj/	/kampanje/	/kampanj/
épisode	/episod/	/episu:de/	/episu:d/
tourisme	/turism/	/turisme/	/turism/

6.5 Dansk

Dansk er først og fremst morsmålet for dei aller fleste i sjølve Danmark. I grenseområdet mellom Danmark og Tyskland finst det eit mindretal (ca. 20.000) såkalla tysksinna nord for grensa og tilsvarande eit mindretal (ca. 50.000) dansksinna sør for grensa. Desse gruppene held til ein viss grad oppe dansk respektive tysk språk og kultur i grannelandet.

Utanfor sjølve Danmark er dansk også offisielt språk og obligatorisk skolefag på Færøyane og Grønland, men sidestilt med dei lokale måla, som også er undervisningsspråk. Dansk er også det skandinaviske språket islendingane tradisjonelt nyttar som kommunikasjonsmiddel i nordiske samanhengar, jamvel om dei i dag ofte (i motsetnad til færøyingane) heller vel å bruke engelsk som lingua franca også innanfor Norden.

6.5.1. Fonologi

Ein del viktige særdrag ved dansk i forhold til norsk og svensk har vore omtala i kap. 6.2 (nordskandinavisk og sørskandinavisk). Der blei det også presisert at det framfor alt er dei fonologiske skilnadene som motiverer inndelinga i nord- og

6. Karakteristikk av dei moderne skandinaviske standardmåla

sørskandinavisk, og ein del av dei sørskandinaviske innovasjonane blei omtala der.

Det vi skal konsentrere oss om no, er to ting som i høg grad heng saman, nemleg

A) forholdet mellom skrift- og talemål, og

B) utviklinga i dansk talemål i dag.

Begge desse emna er nemleg meir aktuelle for dansk enn for noko anna nordisk mål; pkt. A fordi avstanden mellom skrift og tale er langt større enn i andre nordiske mål (med unntak av færøysk); pkt. B fordi forandringane i dansk går mykje fortare enn i dei andre språksamfunna.

Avstand mellom skrift og tale er elles ikkje noko nytt i dansk; det har ein hatt i mange hundre år. Grunnen er også "den normale", som vi har mange døme på også i norsk, nemleg at talespråket forandrar seg, medan skriftspråket framleis avspeglar den gamle uttalen. Skilnaden er berre den at i dansk har uttalen fjerna seg så utruleg mykje lenger frå det felles urnordiske opphavet enn tilfellet er i norsk, og derfor blir også avstanden mellom skrift og tale så mykje større i dansk; i skrift er jo nemleg skilnaden mellom dansk og norsk (spesielt bokmål, av lett skjønnelege grunnar) ganske liten. Og grunnen er altså det konservative danske skriftmålet. På fleire sentrale punkt viser nemleg dansk skriftmål uttalen slik han var på 1200-talet, og den var heilt annleis enn i dag.

Når vi seier at dansk skriftspråk er konservativt, så ser vi det sjølvsagt i forhold til *dansk* uttale. I forhold til *norsk* uttale er det derimot slett ikkje tilfellet. La oss ta eit konkret døme: Det norske ordet *steik* svarar til *steg* i dansk skrift og /sɔj/ i dansk uttale. Reint lydleg kan det kanskje verke som om den norske skrift- og taleforma ligg nærmare den danske talemålsforma enn den danske skriftforma, men slik er det ikkje språkhistorisk. Då ser utviklinga i dansk slik ut:

urnord. */staiko:/	>	/steik/	>	/ste:k/	>	/ste:g/	>	/sɔj/	>	/sɔj/	>	/sɔj/
1		2		3		4		5		6		7

Som vi ser, svarar den norske skrift- og uttaleforma her til nr. 2, det vil seie dansk talemål før år 1000 (kring tusenårsskiftet kjem monoftongeringa). Nr. 4, som svarar til det danske skriftbiletet, stemmer med dansk talemål ca. år 1200, medan 5 og 6 er nyare former, som kanskje framleis finst i (gammaldags) dansk talemål, men 7 er altså den normale uttalen i moderne standardmål.

Skriftbiletet *steg* er altså uhyre konservativt i forhold til den danske uttalen, men altfor "moderne" i forhold til norsk uttale! Og då bokmålet blei reformert frå *steg* til *stek* i 1907 og til (valfritt) *steik* i 1917, var det altså frå nordisk synsstad lingvistisk sett *eldre* former som blei innførte. Ein ironisk konsekvens av dette er at den "radikale" bokmålsforma *steik* lingvistisk sett altså er meir "konservativ" enn den konservative ("moderate") forma [stek]!

Å gi eit tilnærma fullstendig utsyn over alle dei forskjellane som finst mellom skrift og tale i dansk, er heilt uråd i ei framstilling som denne. Det må derfor berre bli å velje ut nokre karakteristiske skilnader, og då helst slike som kan setjast i samband med språkhistoriske forandringar som til dels også er kjende frå andre delar av Skandinavia.

6.5.1.1. Lågning av gamle korte vokalar

Eit fenomen som også er kjent frå norsk, er den utviklinga av (gamle) korte vokalar som blir kalla *lågning*; jf. Torp & Vikør 1993:60. Døme på slik utvikling frå norsk er t.d. dei moderne refleksane av norr. *fyrst*, *stykki*, *synd*, der ein i visse dialektar har /y/ i alle orda, medan andre dialektar har berre /ø/. Både i bokmål og dansk blir det første av desse orda skrive med ø (*først*) og dei to andre med y (*stykke*, *synd*). På bokmål er det her fullt samsvar mellom skrivemåten og standarduttalen (noko som vel heng saman med at bokmålet historisk sett byggjer på dansk skrift). Det er det derimot ikkje på dansk – der har alle tre orda /ø/. Det er altså ein sterk tendens til at bokstaven y i dansk svarar til /ø/ føre konsonantgrupper og dobbelkonsonant (altså når vokalen er kort), men det er ikkje alltid slik: orda *bytte* (=byte) og *tykke* (=tjukke) har /y/.

Tilsvarande forhold finn ein ved i og e: På bokmål er det stort sett fullt samsvar mellom skrift og uttale, på dansk ikkje: *filt*, *pisk*, *sidst* har /i/ på dansk, medan *fisk*, *spids*, *vind* har /e/; på bokmål blir alle dei tilsvarande orda uttala med /i/. Også ved e og æ er det problem på dansk: både *sende* og *vække* har fonemet /æ/ i uttalen, på bokmål har *sende* og *vekke* /e/.

Ved u og o har vi ikkje sjeldan problem også på norsk (t.d. *full* med /ʊ/, men *ung* med /u/), men på dansk er det verre: *fuld*, *huske*, *hund* har /u/, medan *gulv*, *rust*, *lund* har /o/.

Bortsett frå ved u og o har ein altså jamt over fullt samsvar mellom skrift og uttale ved korte vokalar på norsk bokmål, medan det finst svært mange avvik på dansk.

6.5.1.2. Vokalisering av konsonantar – diftongutvikling

Dette er ei ei utvikling som også finst på norsk område; jf. *veg*, *skog*, *fugl* > sør-austnorsk /væi/, /skæu/ el. /skæv/, fæu/ el. /fævæt/. Skilnaden er berre den at i dansk er denne utviklinga enormt mykje vanlegare enn i norsk; på norsk område er ho stort sett avgrensa til gammal /g/, dvs. den frikative utgåva, [ɣ].

I dansk finn ein derimot slik utvikling ved ei mengd konsonantar; t.d. også i ord med gammal *k* og til dels *p* (i samband med plosivsvekkinga; jf. uttalen av ord som *bog* og *peber*), eventuelt også *t* (somme reknar også [að] i t.d. *mad* som diftong; jf. Kristensen 1986:40). Dessutan er denne utviklinga vanleg i ord som blir skrivne med *v*: *lovlig*, *livlig*, *søvnig* osv.

Dette gjer at dansk utan samanlikning er det skandinaviske språket som har flest diftongar, både når det gjeld tekstfrekvens, altså kor ofte det førekjem diftongar i ein tekst, men endå meir når det gjeld *inventar*, dvs. kor mange ulike diftongar som finst i språket.

Det er først og fremst u-diftongar det finst mange av, dvs. diftongar der /u/ er sistekomponenten: /au/ (*savne*), /ɔu/ (*vogn*), /œu/ (*støvle*), /øu/ (*døvtum*), /yu/ (*syv*), /ɛu/ (*jævn*), /eu/ (*brevkort*), /iu/ (*livlig*). Somme reknar altså dessutan vokal + [ð], som diftong, og jamvel vokal + vokalisert *r*; jf. neste punkt.

Ingen av dei danske diftongane svarar til dei fellesnordiske som vi framleis har ein god del av i norsk (*bein*, *laus*, *løyse* osv.); dei moderne danske diftongane har alle oppstått i mellomalderen eller seinare. Somme kallar derfor dei danske diftongane for *sekundære*, i motsetnad til dei fellesnordiske, som blir kalla *primære*. Det er viktig å vere klar over at dette er reint språkhistoriske termar, som ikkje har noko som helst å gjere med uttalen i dag. Dette kan illustrerast med eit døme frå norsk: Ordet *rein* (det motsette av *urein*) med "primær" diftong lyder i søraustnorsk nøyaktig som *regn* (= nedbør) med "sekundær" diftong (begge uttala som /ræi:n/); det er berre språkhistoriske kunnskapar (og i dette tilfellet sjølvstøtt også ortografien, som viser ein eldre uttale av ordet *regn*) som fortel oss at desse orda har vore ulike før.

På dansk snakkar ein av og til jamvel om *tertiære* diftongar, og ein siktar då til dei relativt ferske diftongane frå dei siste par hundre åra; jf. neste punkt.

6.5.1.3. Forandringar i dansk standardtalemål dei siste par hundre åra

Vokallågninga og dei fleste diftongeringane er sikkert mange hundre år gamle i skandinavisk – både på norsk og dansk område. Dei endringane vi skal snakke om no, er derimot mykje nyare – truleg ikkje meir enn eit par hundre år, og endringane er framleis under utvikling, slik at ein i mange tilfelle kan observere skilnad mellom eldre og yngre.

Det er her snakk om svært raske og dramatiske endringar – utan tvil langt større enn i norsk og svensk. Endringane er dessutan dokumenterte på ein måte som manglar sidestykke i resten av Skandinavia i verket *Dansk Rigsmål I-II* (Brink & Lund 1975, 800 sider), der forfattarane på grunnlag av innspela materiale med informantar fødte mellom 1840 og 1955 har registrert endringar i københavnsken, først og fremst fonologiske. Og det er ikkje småtteri dei har funne.

Sterkt forenkla kan vi seie at svært mange av forandringane har samanheng med

1. bortfall av [ə]
2. at fonemet /ʏ/ går over til halvvokalane /j/ (etter fremre vokal) og /w/ (etter bakre vokal)
3. at fonemet /r/ (= [R])
 - a. påverkar føregåande eller etterfølgjande vokalar
 - b. blir vokalisert bortsett frå stillinga føre trykksterk vokal

Alle desse fenomena er i og for seg velkjende både i dansk og tysk.

Punkt 1 er jo den velkjende apokopen, som m.a. germanske språk (og fransk; jf. kap. 6.4.4 om dei franske importorda i svensk) har brukt å ha ein omgang med i alle fall kvart tusenår (jf. synkopetida og mellomnorsk). Dansk standardtalemål ser altså ut til å vere inne i ei slik "synkopetid" akkurat no, der store grupper av ord held på å miste den siste stavinga (t.d. infinitiv og svake substantiv).

Punkt 2 er også eit velkjent fenomen i skandinavisk; jf. søraustnorske former som *vei* og *skau*, som er kommenterte ovanfor, der gammal /ʏ/ er blitt vokalisert. I dei nye danske utviklingane er det derimot også tale om /ʏ/ som kjem av eldre /k/, som t.d. *søge* (= norsk *søkje*) [sø:ʏə] > [sø:jə] (som eventuelt går vidare til [sø:j] jf. pkt. 1); *brag* (= norsk *brak*) [bʁa:ʏ] > /bʁa:w/. Dei "tertiære" diftongane [ø:j] og [aw] kan så eventuelt bli monoftongerte til [ø:] og [a:].

Punkt 3 innheld truleg dei mest omfattande endringane, ettersom det her både er snakk om at det aktuelle elementet (/r/) endrar omgjevnadene, og at det sjølv blir endra eller forsvinn. Likevel er det her også tale om fenomen ein kjenner frå grannemåla, om enn i mildare grad.

At /r/ kan farge vokalen føre eller etter, er velkjent også frå norske dialektar, og frå rikssvensk, der både /æ/ og /ø/ har lågare allofonar føre /r/ enn elles; jf. *lät* [le:t], men *lär* [læ:r]; *lös* [lø:s] men *hör* [hø:r]. At /r/ blir vokalisert, er også kjent frå visse svenske og norske dialektar, og dessutan er det vanleg i tysk og britisk engelsk standardtalemål; t.d. tysk *der Berliner* [de:rə ba'li:na/], RP *there were more persons* /ðe:ə wɛ:ə mɔ: pɛsnz/. Dette kan m.a. føre til at ord på trykklett -a og -er kan falle saman; t.d. tysk *Oper* (= opera) og *Opa* (= bestefar) kan begge bli uttala /o:pa/.

Det er nærliggjande å tru at dei veldige r-påverknadene i dansk har noko å gjere med at dansk har fått skarre-r. Det ser nemleg ut til at skarre-r har lettare enn tungespiss-r for å bli vokalisert og falle bort, jamvel om r-bortfall også er

velkjent elles i skandinavisk, jf. t.d. *r*-bortfall i presens av verb og fleirtal av substantiv i norske dialektar.

Ingen veit nøyaktig når skarre-*r*-en først dukka opp som ein ordinær *r*-uttale i skandinavisk, men visse ting tyder på at han kan ha komme til København i 1780-åra (jf. Nielsen 1950:62). I dag er skarre-*r* einerådande i dansk bortsett frå hos gamle menneske lengst nord og sør i Jylland. Også elles i Skandinavia har skarre-*r*-en spreidd seg uhyre raskt, slik at han i dag finst både i sørsvensk og i det meste av Norge der målet ikkje har retrofleksar.

R-påverknad og *r*-vokalisering er derimot fenomen som i skandinavisk samanheng stort sett berre finst på dansk område. I dansk har desse forandringane til gjengjeld eit slikt omfang at dei truleg er det som har gjort mest til å auke avstanden mellom skrift og tale. I dansk er nemleg hovudretninga i utviklinga av forholdet mellom skrift og tale diametralt motsett den vi har sett i svensk: I dansk har avstanden mellom skrift og tale auka dramatisk dei siste hundre åra. Dette kan lett illustrerast med nokre enkle dømme som nettopp gjeld *r*-utviklingar.

For hundre år sidan var t.d. skrivemåten av infinitiv og presens av eit verb som *kjøpe* nærmast ortofon på dansk: *købe* [kø:bə] : *køber* [kø:bøR]. Vi ser at den "distinktive" skilnaden mellom desse formene truleg er *r*-en i presensforma, men vi ser også at *r*-en har påverka den trykklette vokalen slik at den ikkje lenger er [ə], men [ɔ]. Dermed kan *r*-en falle bort utan at presens og infinitiv blir like, og det har da også skjedd; i dag heiter infinitiv og presens av dette verbet [kø:bə] og [kø:bɔ], som fonemisk vel kan skrivast /kø:bø/ og /kø:bo/.

I dette tilfellet fører altså ikkje *r*-bortfallet til noko formsamanfall. Det gjer det derimot i ord som har /*r*/ i rota. Dersom vi tek verbet *kjøre*, som i skrift er *køre* (inf.) og *kører* (pres.), så lyder begge formene her i dag [kø:ɔ] (= /kø:o/), og det gjorde dei ikkje for hundre år sidan. Danskar må derfor *lære* når dei skal skrive *køre* og *kører*. Men ikkje nok med det:

Ei uttaleform som [lɛ:ɔ] kan på liknande måte både skrivast *lære* og *lærer* – og *lærere*. Og her er det vel å merke tale om lydlover nærmast i god gammal junggrammatisk forstand; det vil altså seie at *alle* ord blir råka dersom dei lydlege vilkåra er oppfylte. Det betyr altså at ord som i skrift endar på *-re*, *-rer* og *-rere*, endar på [ɔ] i tale. Dermed blir det samanfall mellom ordformer som *føre/fører/førere*, *mure/murer/murere*, *pære/pærer*, *narre/narrer* osv. osv.

Ein treng ikkje ha mykje fantasi for å skjønne at slike endringar får dramatiske konsekvensar m.a. for skriveopplæringa.⁵⁷ Danske skoleelevar har derfor

⁵⁷ Danske skoleelevar blir derfor m.a. drilla med øvingar av denne typen (jf. Christensen & Dreyer 1986:48):

staveproblem som ikkje liknar dei relativt små vanskane vi har i norsk. Og desse problema er altså blitt verre dei siste hundre åra.

Dette er som sagt stikk motsett den utviklinga vi har sett i svensk (og det same gjeld vel også – om enn i mindre grad – for norsk; jf. uttaleformer som *Møre å Gromsdal, i løpe tav*, for å drive litt ortografisk harsellas med fenomenet).

At utviklinga faktisk går mot større avstand mellom tale og skrift i dansk, er likevel ei ganske ny oppdaging; før Brink og Lund publiserte det store arbeidet sitt i 1975, var det ei vanleg oppfatning også i Danmark at skrifta påverka talen. Såleis siterer dei den danske språkmannen Johannes Brøndum-Nielsen, som i 1951 hevda dette (jf. Brink & Lund 1975:742):

Talesproget løber ikke i Nutiden løbsk – forud for Skriftsproget; Hovedretningen for dets Udvikling er tværtimod: Tilnærmelse til Skriftsproget, Ændring af Udtalen under Paavirkning fra det skrevne Sprog. [...] Naar det skrevne Sprog ved Literaturens Vækst faar en fastere Stilling, vil Skrifttraditionen være stærkere, og det vil da kunne øve Indflydelse paa Talesproget, der da begynder en tilbageskridende Udvikling. [...] Dette vil – som navnlig herhjemme det 19. Aarh. viser – i den Grad være Skriftsprogets Magt underkastet, at Hovedudviklingen for dets Udtaleformer bliver den tilbageskridende: Tilnærmelsen til Skriftsproget.

Denne skildringa høver truleg bra for svensk (jf. ovanfor), men altså ikkje for dansk. Brink og Lund oppsummerer utviklinga i tilhøvet mellom skrift og tale i dansk slik (Brink & Lund 1975:735):

Københavnsk undergår i tiden 1845-1955 helt utrolig mange lydlig ændringer. Mere end hvert 2. ord i en normal tekst har i en eller anden henseende ændret udtale. Det altovervejende flertal af disse ændringer falder under de såkaldte lydlove, § 4-45. Af disse går den overvejende del imod skriften, nogle er neutrale i forhold hertil, og én enkelt [...] muligvis affødt af skriften, muligvis ikke[...]

Deretter reknar dei opp ca. 30 lydendringar som alle fører til større avstand mellom skrift og tale. Og legg deretter triumferande til, samstundes som dei viser til påstanden frå Brøndum Nielsen (jf. sitatet ovanfor): "Herefter bør alle påstande om kultursprog, der stabiliserer sig, stivner i ders lydlig form pga. skriften o.l., ophøre." (Brink & Lund 1975:736).

I følgende eksempler er der ved en skråstreg anført to former af et ord, en rigtig og en forkert. Streg den rigtige form under.

- (1) Hun har en dygtig lære/lærer i historie.
- (2) Så kravlede der en myre/myrer op ad væggen.
- (3) Må jeg have en pære/pærer?